

Onko Suomessa sijaa ulkomaalaisille?

Tämän vuosikymmenen alkaessa Suomessa asuvien ulkomaalaisten osuus asukasluvusta lähenteli yhtä prosenttia — se oli pienempi kuin muissa Länsi-Euroopan maissa, lukuunottamatta Kreikkaa, jossa se oli yhtä pieni. Vuosina 1989–90 ulkomaalaisten lukumäärä oli ensi kerran sodanjälkeisenä aikana noussut sille 20 000–30 000 tasolle, jolla se oli ollut 1930-luvulla. 1990-luvulla maassa asuvien muiden maiden kansalaisten määrä on kasvanut, ja on nyt noin 56 000 (Väestötietokeskus 1.2.1994). Suomeen on muutettu yli 80 eri maasta.

Suomi on muuttunut entistä monikansallisemmaksi maaksi. Viime vuonna valmistuneessa sosiologian pro gradu -työssäni (Laari 1993) tarkastelin sitä, miten syntyperäiset suomalaiset suhtautuvat tähän maahanmuuttoon. Tässä artikkelissa esittelen tutkimukseni sisältöä. Sen lisäksi pohdin hieman laajemmin sitä, mistä käynnissä olevassa muutoksessa on kysymys ja mihin sen tutkimuksessa pitäisi kiinnittää huomiota.

Gradun tekemisen alkuunsaattamisesta olen kiitollisuudenvelassa Ilta-Sano-

mille, joka alkuvuodesta 1991 kiinnitti huomiota somaliturvapaikanhakijoiden maahansaapumiseen räikein lööpein. Lehden ”kuuma linja” välitti julkisuuteen suomalaisten pakolaisia koskevia mielipiteitä, joista osa oli hyvin kärjekkäitä, kuten ”rajat kiinni eikä yhtään pakolaista tänne”. Päätin silloin ryhtyä tekemään vapaamuotoisia haastatteluja, joiden perusteella toivoin pääseväni käsiksi paitsi erilaisiin pakolaisia koskeviin mielipiteisiin, myös näiden perusteluihin ja näiden takana oleviin käsityksiin.

Valitsin haastattelupaikkakunnakseni Hämeenlinnan, joka oli kahden vuoden kuluessa vastaanottanut sekä kurdi- että somalipakolaisia (yhteensä 77 henkeä). Näiden lisäksi kaupungissa asui vuoden 1992 lopussa noin 250 muuta ulkomaalaista (ulkomaalaisten osuus kaupungin asukasluvusta oli 0,8%). Kevätkesällä 1992 haastattelin kahtatoista eri puolilla kaupunkia asuvaa henkilöä; näistä haastatteluista kymmenen muodostaa graduni empiirisen aineiston.

Yksilöllisistä haastatteluista kulttuurisiin malleihin

Aluksi muutama sana siitä, millaista tietoa katson tällaisen suppean aineiston avulla saatavan. Tilastolliseen yleistämiseen perustuvassa tutkimuksessa tutkittavien yksilöiden ajatellaan edustavan tiettyä perusjoukkoa, johon tutkimustu-

Outi Laari, VTK, on tehnyt pro gradu -tutkimuksen suomalaisten suhtautumisesta ulkomaalaisten maahanmuuttoon. Tällä hetkellä hän valmistele jatkotutkimusta samasta aiheesta Helsingin Yliopiston sosiologian laitoksella.

lokset voidaan yleistää (kuten Jaakkola 1989, 1993). Tässä mielessä haastattelemani henkilöt eivät edusta ketään muita kuin itseään. Kvalitatiivisin menetelmin tarkasteltuna he eivät kuitenkaan ole vain irrallisia tapauksia, joiden ajattelu-tapa ei kerro mistään muusta kuin heistä itsestään.

Sosiologisen tutkimuksen kohteena yksilöllinen puhe on kiinnostavaa siksi, että kielessä jota yksilöt käyttävät, elävät kulttuurin tarjoamat kategoriat, luokitte-lut ja viitekehykset. Ihmisten puheesta ei tällöin olla kiinnostuneita henkilökohtaisena erityisyytenä, vaan kulttuurisena ilmiönä: tutkitaan sitä, miten tiettyssä kulttuurissa yhteisesti jaettu aukeaa yksilöllisessä puheessa. Kulttuuri on ihmisten mielissä oleva asioiden muoto, asioiden havaitsemis-, suhteuttamis- ja tulkintamalli. (Hoikkala 1989, 67–75.)

Kun tutkitaan sitä, miten ihmiset hahmottavat ja jäsentävät erilaisia asioita, aineistona tulee olla tekstiä, jossa he puhuvat asioista omin sanoin; ei niin että he joutuvat valitsemaan tutkijan jäsentämistä vastausvaihtoehdoista (Alasuutari 1993, 65). Haastattelut on siis pyrittävä toteuttamaan mahdollisimman vapaamuotoisina.

On kuitenkin syytä huomata, ettei haastattelujen vapaamuotoisuus merkitse sitä, että tutkijalla olisi avoin pääsy haastateltavan mielipiteisiin, että hän saisi selville salatutkin ajatukset. Totuus on, että haastateltavat kontrolloivat sitä, mitä kertovat tutkijalle ja mitä jättävät kertomatta. On esimerkiksi täysin mahdollista, että he pyrkivät esiintymään suvaitsevaisempina kuin ovatkaan, joko siksi, että se heidän käsityksensä mukaan on yleisesti suotavaa, tai siitä syystä, että olettavat haastattelijan nimenomaan yrittävän kaivaa esiin piilevää rasmia. Niinpä en voikaan tutkimukseni tuloksena vastata siihen, mitä haastatte-

leman ihmiset todella ajattelevat ulkomaalaisista. Sen sijaan pystyn vastaamaan toiseen kiinnostavaan kysymykseen, nimittäin siihen, mitä he pitävät siinä määrin yleisesti hyväksyttävänä ja rationaalisen ajatteluna, etteivät epäröi tuoda sitä julki haastattelutilanteessa. En siis ole käsitellyt haastatteluja oikeina tai väärinä selostuksina todellisuudesta, vaan moraalisten ja kulttuuristen kategorioiden esityksenä (Silverman 1985, 171, 176).

Omassa tutkimuksessani olen ollut kiinnostunut juuri niistä yhteisistä kulttuurisista malleista, joita haastattelemani henkilöiden puhe ilmentää. Heidän tapansa puhua pakolaisista tai Suomessa asuvista ulkomaalaisista yleensä kertoo ihmisten välistä kanssakäymistä ja yhteiskuntaa koskevista suomalaisista ajattelumalleista.

Mielipiteitä maahanmuuttajista — hädänalaisia vai elätettäviä

Haastatteluissa puhuttiin mitä moninai-simmista ulkomaalaisiin, suomalaisiin, näiden välisiin suhteisiin ja suomalaiseen yhteiskuntaan liittyvistä asioista. Aineisto olisi mahdollistanut monenkinlaisia tarkasteluja. Itse keskityin tarkastelemaan sitä, miten haastateltavat puhuvat nimenomaan maahanmuutosta, sen oikeutuksesta ja oletetuista seurauksista. Analysoidessani eri haastateltavien tätä koskevaa puhetta huomasin, että mielipiteiden ja käsitysten joukko ei ollutkaan niin kirjava ja hajanainen kuin miltä aluksi näytti, vaan että tietyt argumentit nousivat silmiinpistävästi esiin kaikissa haastatteluissa.

Tällaisia argumentteja oli kaksi. Toinen oli ajatus, että *ulkomaalaiset (erityisesti pakolaiset) ovat Suomessa elätettävänä*, toinen taas ajatus siitä, että *pakolaisia pitää vastaanottaa, koska he ovat lähteneet ko-*

toaan hätätilassa. Nämä argumentit nousivat kuitenkin eri haastatteluissa eri tavoin esiin. Siinä missä yksi haastateltava esitti argumentin omana mielipiteenään, toinen ilmoitti nimenomaan olevansa eri mieltä siitä — kuitenkin siis kaikki pitivät tarpeellisena ottaa kantaa näihin kahteen ajatukseen.

Haastateltavien kannanottoja vertaillessani havaitsin, että kyseisissä argumenteissa oli erotettavissa kaksi osaa: periaate, jonka kaikki tunnustivat, ja siihen liitettyjä väitteitä, jotka vaihtelivat haastateltavasta toiseen.

Ensimmäinen argumentti tukeutuu periaatteeseen: *”jokaisen on tullava toimeen omillaan”* eli että on elätettävä itsensä työtä tekemällä eikä sosiaaliavustuksin. Osa haastateltavista siis väittää, että ulkomaalaiset yleensä, tai jotkut tietyt ulkomaalaiset, eivät täytä tätä vaatimusta. (Tähän kritiikkiin sisältyy ajatus, jota ei aina sanota ääneen: tällaisten ulkomaalaisten ei pitäisi saada olla Suomessa.) Kaikki muutkin haastateltavat ovat saman periaatteen kannalla. Mutta siitä, miten tämä liittyy maahanmuuttajiin, esitetään eriäviä mielipiteitä. Joidenkin mielestä ulkomaalaiset tekevät työtä siinä missä suomalaisetkin, elleivät suorastaan ahkerammin. Jotkut taas huomauttavat, etteivät kaikki suomalaisetkaan tule toimeen omillaan, vaan ovat sosiaaliturvan varassa siinä, missä jotkut ulkomaalaisetkin.

Toisen argumentin pohjana on periaate: *”häädässä olevia ihmisiä pitää auttaa”*. Tähän liittyy väite: siksi pakolaisiakin pitää ottaa vastaan. Kuten edellä, kukaan ei kiellä, etteikö periaate olisi oikea. Mutta taas löytyy myös toisenlaisia johtopäätöksiä:

– Pakolaisia pitää kyllä auttaa, mutta näiden omassa maassa. (Tämä esitetään tehokkaammaksi ja myös pakolaisten itsensä kannalta paremmaksi

ratkaisuksi, välttyisiväthän nämä vieraan maan aiheuttamalta kulttuurishokilta.)

- Pakolaisia pitäisi auttaa myös vastaanottamalla heitä, mutta vasta sitten, kun meillä on taas varaa auttaa.
- Pakolaisongelma pitäisi ratkaista, mutta se ei ratkea sillä, että Suomi vastaanottaa pakolaisia — ottipa se niitä kuinka paljon hyvänsä — niinpä ei kannata ottaa pakolaisia niin paljon, että siitä aiheutuu ongelmia Suomessa.
- Pakolaisia pitää vastaanottaa, mutta vain *”oikeita pakolaisia”* — esimerkiksi somalit nähdään usein *”väärinä pakolaisina”*, paremman elintason tavoittelijoina, oman maansa hyväosaisina tai rintamakarkureina.

Joskus periaatteet joudutaan asettamaan tärkeysjärjestykseen, jos molemmat eivät voi toteutua samanaikaisesti. Ensimmäisen periaatteen etusijalle asettava voi sanoa esimerkiksi että:

– Suomen pitää olla kansainvälisesti auttavainen kansa myös, mutta ei tänne välttämättä suuria massoja muuta väkeä pidä päästää, varsinkaan jos ne tulee tänne meidän elätettäväiksi.

Vastakkainen johtopäätös taas on, että:

– Pakolaisten kyllä pitäisi löytää työtä ja päästä omille jaloilleen, mutta elleivät pääse, niin sitten heitä täytyy elättää, ainakin niin kauan kuin he eivät voi palata kotiansa.

Voidaan siis tehdä kaksi mielenkiintoista havaintoa. Ensinnäkin: haastateltavia ei yhdistä ainoastaan yhteinen suomen kieli, vaan he myös jakavat joitakin yhteisiä arvoja, jotka jäsentävät mm. maahanmuutosta käytävää keskustelua. Toiseksi: yhteisistä aineksista eri haastateltavat rakentavat toisistaan poikkeavia kokonaisuuksia tehden erilaisia johtopäätöksiä ulkomaalaisten maahanmuuttoa koskien.

Kysymys siitä, mikä on syynä tiettyjen ihmisten päätymiseen tiettyihin kantoihin, ketkä ajattelevat näin ja ketkä noin, alkaa välittömästi askarruttaa mieltä. Tällaiseen kysymykseen voisi etsiä, ja on etsittykin, vastauksia vaikkapa sosiaalisista taustatekijöistä, yksilöllisistä elämäkokemuksista tai psykologisista rakenteista käsin. Itse en kuitenkaan lähtenyt etsimään vastausta siihen kysymykseen, vaan etenin toiseen suuntaan: yritin kaivautua syvemmälle niihin *kulttuurisidonnoiksi käsityksiin ja ajattelutapoihin*, joita haastateltavien argumentointi ilmentää.

Hyödyllisiä vai haitallisia ulkomaalaisia

Mutta ensin vähän lisää argumentoinnin sisällöstä. Toinen näkökulma, josta maahanmuuttoa arvioitiin, oli sen oletetut seuraukset.

Moni haastateltava käsitteli asiaa, jota tutkijan kielelläni olen kutsunut yhteiskunnan väestölliseksi homogeenisuudeksi. Jotkut näkivät homogeenisuuden olevan ehdottomasti myönteinen asia ja pelkäsivät väestön heterogeenistumisen johtavan väkivallan ja turvattomuuden lisääntymiseen. Jotkut taas kohdistivat heterogeenistumiseen positiivisia odotuksia uskoen sen vaikuttavan suomalaisen elämänmuotoon piristävästi ja avartavasti.

Ulkomaalaisten toiminnasta Suomessa arveltiin seuraavan erilaisia hyötyjä ja haittoja — nämä päätelmät perustuivat joskus varsin stereotyyppisiin käsityksiin ulkomaalaisista ihmisistä yleensä tai tietyistä ulkomaalaisryhmistä.

Esimerkiksi ulkomaalaisten ajateltiin edesauttavan suoran poliittisen toiminnan aktivoitumista, synnyttävän tervettä kilpailua työmarkkinoilla ja helpottavan tulevaisuudessa hämmöittävä työvoima-

pulaa (näin siitä huolimatta, että haastateltuajankohtana työllisyystilanne Suomessa oli selvästikin jo alkanut heikentyä).

Maahanmuuttajista aiheutuvina haittoina tuotiin esiin ajatus siitä, että näiden tarvitsemat työpaikat, asunnot, lasten päivähoitopaikat, erityisopetus ja sosiaaliavustukset, ovat pois suomalaisilta. Ulkomaalaisten saatetaan myös uskoa käyttäytyvän väkivaltaisesti, varastelevan kauppoissa, ja aiheuttavan naapureilleen ongelmia asuinalueen arvostuksen ja sen myötä asuntojen hintojen mahdollisesti laskiessa.

Useimmat haastateltavien esittämistä ajatuksista olivat julkisesta keskustelusta ennalta tuttuja. Tämä ei ole yllättävää siksi, että haastateltavat muodostivat pakolaisia koskevia mielipiteitään pääasiassa juuri tiedotusvälineiden avulla — vain kahdella heistä oli henkilökohtaisia kontakteja kaupungissa asuviin pakolaisiin tai muihin ulkomaalaisiin. Erityisesti somalipakolaisia koskevat käsitykset ovat varsin tarkkoja kopioita tiedotusvälineiden esille nostamista teemoista.

Nationalismin kaikuja ja muita vaikutteita

Tarkastellessani haastatteluja kokonaisuuksina herätti huomiotani mm. se, että samat henkilöt, jotka pontevasti vaativat ulkomaalaisilta omillaan toimeentulemistä, jotta nämä olisivat tasa-arvoisessa tilanteessa suomalaisiin nähden, saattoivat myös ilmaista pitävänsä työpaikkoja ensisijaisesti suomalaisille kuuluvina. Ongelmallisena nähtiin siis niin se, että ulkomaalainen ei tee työtä, kuin myös se, että hän "vie työpaikan suomalaiselta" — hankala dilemma tämänhetkisessä Suomessa. Tähän ajattelutapaan liittyy lisäksi se, että ulkomaalaisella ei

katsota olevan oikeutta nauttia suomalaisesta sosiaaliturvasta niin kuin suomalaisella on (vaikka jälkimmäistäkin voidaan paheksua, hänen ei odoteta poistuvan maasta kuten ulkomaalaisen). Työpaikkojen ja sosiaaliavun lisäksi myös esim. päivähoitopaikkoihin ja asuntoihin katsotaan suomalaisilla olevan yksinoikeus tai vähintään etuoikeus. Näennäisesti tasa-arvoisia lähtökohtia puolustava argumentointi kätkee siis asennoitumisen, jota olen kutsunut kansalliseksi solidaarisuudeksi: yhteistä hyvää ei olla valmiita jakamaan vieraille.

Tällaisella asennoitumisella on takanaan pitkä historia ja luja ideologinen perusta, se liittyy nimittäin kansallisvaltioprojektiin, jota on toteutettu Suomessa kuten monissa muissakin Euroopan maissa viime vuosisadalta asti. Kansallisvaltiossa hallitusten suhtautuminen omiin kansalaisiin mitataan eri arvoilla kuin suhtautuminen sellaisiin ihmisiin ja ryhmiin, jotka luokitellaan kansakunnan ulkopuolisiksi. Suhtautuminen kansallisen me-ryhmän jäseniin perustuu enimmäkseen humanistisiin arvoihin, suhtautuminen ulkopuolisiin sen sijaan enimmäkseen nationalistisiin arvoihin, väittää Rolf Büchi, joka nimittää tätä ilmiötä kaksinaiseksi normikaanoniksi todeten, että se ei paina leimaansa ainoastaan valtiolliseen politiikkaan vaan myös yksittäisten kansalaisten sosiaaliseen habitukseen ja omaantuntoon (Büchi 1993, 159.)

Toinen nationalismin itsestäänselvyys, jota haastattelut ilmentävät, on ajatus, että väestöllinen ja kulttuurinen homogeenisuus valtion rajojen sisällä on suotuisa, tavoittelemisen ja säilyttämisen arvoinen tila. Kansallisvaltioideologian mukaisena päämääränä on ollut valtion ja kansakunnan ykseys ja kulttuurinen yhtenäisyys valtion rajojen sisäpuolella. Suomessa kielellisesti ja kult-

tuurisesti yhtenäisen kansakunnan rakentaminen alkoi viime vuosisadalla. Se oli tarpeen kansallisen itsetunnon luomiseksi ruotsinkielisen kulttuurin valtasemaa vastaan ja myös maamme aseman vahvistamiseksi Venäjän keisarikunnan osana (Alapuro & Stenius 1987, 12–14). Niinpä 90-luvulle tultaessa sosiologi Matti Virtanen ja semiootikko Eero Tarasti todistavat kuin yhdestä suusta:

“Etnisessä mielessä Suomi on pitkään ollut sanan varsinaisessa mielessä kansallisvaltio: lähes kaikki suomalaiset kuuluvat samaan rotuun, puhuvat samaa kieltä ja tunnustavat samaa uskontoa. Lähes kaikki suomalaiset myös asuvat valtiossa nimeltä Suomi. Suomalaiset ovat yksi kansa yhdessä valtiossa.” (Virtanen 1988, 2.)

“Suomalaisen kulttuurin kohdalla semioottinen analyysi on sikäli helppo, että analyysin kohde on helposti rajattavissa. — suomalaisen semiosfäärin rajat ovat sängen selvät langetessaan niin selvästi yhteen monien päällekkäisten rajojen kanssa: maantieteellinen eristyneisyys, kieli, ihmistyyppi, tavat — sanalla sanoen suomalainen yhtenäiskulttuuri.” (Tarasti 1990, 197–198.)

Suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin homogeenisuus näyttää siis niin ilmeiseltä, että ei ole vaikea kuvitella kasvavan maahanmuuton aiheuttavan sopeutumisvaikeuksia samanlaisuuteen tottuneille suomalaisille. Kuitenkin on tärkeä huomata, että vaikka Suomen homogeenisuus on osittain todellista, se on myös osittain myytti. Juha Pentikäinen ja Veikko Anttonen ovat esittäneet, että kansakunnan luomisprosessin myötä syntyi liioitellun homogeeninen kuva Suomesta, mikä on viime vuosiin asti hämärtänyt sen tosiseikan, että suomalaiseen yhteiskuntaan kuuluu myös erityisryhmiä, joilla on eriävä näkemys kulttuurisesta eetoksesta. (Pentikäinen & Anttonen 1985, 6.) Suomen homo-

geenisuutta on siis korostettu myös ilmenevän heterogeenisuuden kustannuksella. Homogeenisuus voidaan jopa nähdä olennaisena osana suomalaisuutta ja pyrkiä pitämään siitä kiinni, vaikka maailma ja maa muuttuisivat (vrt. Büchi 1990).

Osa haastatteleistani henkilöistäkin näkee Suomen korostuneen homogeenisena ja suomalaiset olennaisesti samanlaisina, rauhallisina ja väkivallattomina ihmisinä. Mutta jotkut pyrkivät osoittamaan, että Suomi ei ole tähänkään asti ollut homogeeninen maa, ja toivovat sen entisestään heterogeenistuvan. Esimerkkeinä kulttuurisesti omaleimaisista ryhmistä mainitaan suomenruotsalaiset, mustalaiset ja saamelaiset, sekä hämäläiset, pohjalaiset, savolaiset ja karjalaiset. Rajantakaisesta Karjalasta Suomeen muuttaneiden ihmisten nähdään rikastuttaneen maata kulttuurisesti, ja samaa toivotaan nyt maahan muuttavilta ryhmiltä.

Jotkut haastateltavat ovat sitä mieltä, että ulkomaalaiset saavat etsiä ja tehdä työtä Suomessa siinä missä suomalaisetkin, saada työttömyyskorvausta, jos ovat työttöminä ja sosiaaliapua, mikäli ovat sen tarpeessa. He katsovat siis oikeuksien ja tarpeiden olevan riippumattomia kansalaisuudesta, yksilön tasolla; tällaista asennoitumista olen kutsunut universaaliksi solidaarisuudeksi.

Pienenkin haastatteluaineiston pohjalta voi siis selvästi havaita, että vaikka maahanmuuttajia koskevia mielipiteitä poimittaisiin suoraan tiedotusvälineistä, tämä tapahtuu valikoiden. Onkin ilmeistä, että mielipiteen muodostusta eivät niinkään ohjaa yksittäiset faktat kuin jotkin periaattelliset viitekehykset, jotka ohjaavat yksittäisten ilmiöiden tulkitusta. Olen esittänyt, että yksi tällainen viitekehys on kansallisvaltioajattelu. Mutta sitä, mitkä viitekehykset ohjaavat maa-

hanmuuttomyönteistä ajattelua, en graduni pohjalta pysty sanomaan. Mielestäni olisikin tärkeää selvittää myös näiden maahanmuuttomyönteiseen ajatteluun liittyvien Suomea koskevien käsitysten historiallista ja ideologista perustaa.

Suomalainen yhteiskuntakuva

Haluan painottaa sitä, että tutkittaessa suomalaisten asennoitumista maahanmuuttoon ei pidä tukeutua ainoastaan yleisiin etnisten ryhmien välisiin suhteita, rasismia tms. koskeviin teorioihin, vaan on välttämätöntä ottaa huomioon suomalainen yhteiskunta ominaispiirteinen — eikä ainoastaan nykyhetkeen pitäytyen. Suomen historia vähintään tämän vuosisadan ajalta; valtiolliset ideologiat, jotka ovat vaikuttaneet niin koulujen opetussuunnitelmiin kuin ulkomaalaispolitiikkaan; se miten suomalaiskansallista identiteettiä on eri aikoina konkreettisesti luotu ja tuettu, sekä se millainen perinteisten vähemmistöjen asema on ollut, ovat muun ohella sellaisia tekijöitä, jotka edelleen vaikuttavat suomalaisten ihmisten ajatteluun. Ne ovat osa kulttuuristen mallien varantoa, josta ammennetaan aineksia uusien maahanmuuttajien koskevien käsitysten muodostamiseen.

Lutz Hoffmann ja Herbert Even (1984) väittävät saksalaisessa ulkomaalaisvastaisuutta koskevassa tutkimuksessaan, että ulkomaalaisvastaisuudessa on ensisijaisesti kyse saksalaisten suhteesta omaan yhteiskuntaansa, heidän yhteiskuntakuvastaan. Tämä on mielestäni tärkeä havainto myös Suomea koskien. Suomalaiset eivät reagoi ainoastaan maahanmuuttaviin ulkomaalaisiin ihmisinä, vaan myös Suomen muuttumiseen. Siihen, että Suomi on muuttumassa entistä selvemmin

maaksi, jossa asuu muitakin kuin suomalaisia.

Tämä muutos kyseenalaistaa jatkuesaan idean kansallisvaltiosta (samoin tekee myös mm. Euroopan yhdentymiskehitys sekä taloudellisen toiminnan ja ympäristöongelmien globalisoituminen). Se tekee näkyviksi aiemmin itsestään selviä ja siksi tiedostamattomia seikkoja, jotka liittyvät mm. kansalaisuuden ja perusoikeuksien, kansallisuuden ja kansalaisuuden, kansallisvaltion ja yhtenäiskulttuurin sekä valtion ja yksilön välisiin suhteisiin. (Alapuro 1994, Büchi 1992, Castles 1993, Hammar 1986; 1990.)

Ulossulkemisen ulottuvuudet

Olen tässä korostanut nationalismiin viittekehystä muiden mahdollisten viittekehysten kustannuksella ensinnäkin siksi, että sitä on mielestäni laiminlyöty suomalaisten ja ulkomaalaisten välisten suhteiden tutkimuksessa. Toinen syy on se, että nationalistinen argumentointi on keskeisessä asemassa legitimoivassa puheessa.

On ilmeistä, että ainakin haastattelutilanteessa vältetään viittauksia rotuun tai muita ilmauksia, jotka voisi tulkita rasismiksi. Uskon tämän merkitsevän sitä, että rassistiset kannanotot koetaan epälegitiimeiksi tai epäsiivistyneiksi. Niinpä rodulliset määrittelyt korvataan vaikkapa etnisyyteen viittavilla määrittelyillä: ei puhuta somalien ihonväristä tai kyvyistä, vaan kulttuurisesta erosta. Todetaan, että Suomi on somaleille niin vieras kulttuuripiiri, että nämä tuskin voivat täällä pärjätä. Toiseksi: ei ole ollenkaan välttämätöntä ottaa kantaa siihen, ovatko suomalaiset (valkoihoisia) jotenkin parempia ihmisiä kuin somalit (mustaihoisia), sen toteamiseksi että somalin paikka kuitenkin on Somaliassa, ja että Suomi on suomalaisten maa.

Tämä ei tarkoita sitä, etteikö Suomessa voisi esiintyä rasismia käytännössä tai ettei puheesta voisi rivien välistä lukea, ettei ole merkityksetöntä, mistä päin maailmaa ihminen on lähtöisin ja minkä värinen hänen ihonsa on. Tämä näkyy ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin, jos ulkomaalaisten osallisuus suomalaisen yhteiskuntaan kiellettäisiin, silloin pitäisi loogisesti ottaen suhtautua kaikkiin ulkomaalaisiin yhtä kielteisesti. Näin ei kuitenkaan tehdä. Tietyllä perusteella, oli se sitten "ulkomaalaisuus" tai "elätettävänä oleminen", voidaan arvostella yksitä ja jättää arvostelematta toisia, vaikka nämä olisivat yhtä lailla ulkomaalaisia tai työttömiä. Useimmat kohdistavat arvostelun somaleihin, harvat ulottavat sen länsieurooppalaisiin. Toiseksi, tumma ihonväri on vahva ei-suomalaiseksi leimaava piirre. Ainakin yksi haastatteleistani henkilöistä sanoo, ettei pysty ajattelemaan tummaihoista ihmistä suomalaisena, vaikka tämä olisi syntynyt Suomessa suomalaisesta äidistä ja asunut koko ikänsä Suomessa.

Jälkimmäinen seikka liittyy kysymykseen, joka Suomen muuttuessa entistä heterogeenisemmaksi muuttuu entistä vähemmän itsestään selväksi: kuka on suomalainen? Pidetäänkö Suomen kansalaisuuden saanutta maahanmuuttajaa suomalaisena? Vai vasta Suomessa syntyneitä toisen tai kolmannen polven siirtolaisia? Entä siirtolaisen ja suomalaisen jälkeläisiä? Entä muualla syntyneitä ja asuneita, suomen kieltä huonosti taitavia suomalaisten jälkeläisiä? Kysymys on siis siitä, miten etninen suomalaisuus määrittyy muuttuvassa tilanteessa.

Toinen tärkeä kysymys on, mitä johonkin muuhun etniseen ryhmään kuuluminen merkitsee poliittisten oikeuksien, työskentelyn, sosiaalisen kanssakäymisen tai henkilökohtaisen turvallisuuden kannalta. Mielestäni hedelmällinen

tapa käsitteellistää syntyperäisen väestön ja maahanmuuttajien välisiä suhteita on tarkastella niitä sisään- ja ulossulkemisprosessina. Se on väljä viitekehys, jonka sisältö on tilannekohtainen. Sisään- ja ulossulkeminen on yksilöiden tai ryhmien toimintaa; toimintaa konkreettisina tekoina tai toimintaa puheessa ja ajattelussa. Sisään- ja ulossulkemisprosessi voi olla käynnissä useilla eri tasoilla ja monin eri kriteerein. Se voi olla itsen ja toisen, "meidän" ja "muiden" määrittelyä identiteetin tasolla (Miles

1989, 38–39). Se voi olla rajanvetoa sen suhteen, keiden kanssa ollaan tekemisissä ja keiden ei. Prosessissa voidaan erottaa kansakuntaan kuuluvia ja ulkopuolisia. Siinä voidaan myös jakaa maahanmuuttajia niihin, jotka hyväksytään, ja niihin, jotka torjutaan.

Mahdollisia kehityssuuntia on monia. Tutkijoiden haasteena näen sen, että he pystyisivät ennakoimaan, mitkä niistä ovat toteutumassa, ja pyrkisivät vaikuttamaan siihen, että kaikkein bruttaaleimmat vaihtoehdot jäisivät toteutumatta.

Kirjallisuus

Alapuro, Risto: "Kansallisvaltiot eurooppalaisessa kehityksessä". *Studia Generalia* -luento Helsingin Yliopistossa 3.2.1994 (luentosarja julkaistaneen artikkelikokoelmana myöhemmin)

Alapuro, Risto & Henrik Stenius: "Kansanliikkeet loivat kansakunnan". Teoksessa *Kansa liikkeessä*, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki, 1987

Alasuutari, Pertti: Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere, 1993

Büchi, Rolf: "Ulkomaalainen – suomalaisen kääntöpuoli". *Oikeus* 1990:2, 69–77

Büchi, Rolf: "Nationalismi on kuollut, eläköön nationalismi?". *Rauhantutkimus* 2/1992, 3–15

Büchi, Rolf: "Nationalismiteoriasta: Anderson, Gellner ja sivullinen Elias". *Tiede & Edistys* 2/1993, 152–163

Castles, Stephen: *Slutet för nationalstaten? Invandrade & Minoriteter* 2/1993

Hammar, Thomas: "Citizenship: Membership of a Nation and of a State". *International Migration*, Vol. 24, Nr. 4, 1986, 735–746

Hammar, Tomas: *Democracy and the Nation State*. Aldershot, Avebury, 1990

Hoffmann, Lutz & Herbert Even: *Soziologie der Ausländerfeindlichkeit. Zwischen nationaler Identität und multikultureller Gesellschaft*. Beltz Verlag, Weinheim & Basel 1984

Hoikkala, Tommi: *Nuorisokulttuurista kulttuuriseen nuoruuteen*. Gaudeamus, Helsinki 1989

Jaakkola, Magdalena: *Suomalaisten suhtautuminen ulkomaalaisiin ja ulkomaalaispolitiikkaan*. Siirtolaisuustutkimuksia 21, Työvoimaministeriö, Suunnitteluosasto, Helsinki, 1989.

Jaakkola, Magdalena: *Suomalaisten ulkomaalaisasenteet 1980- ja 1990-luvulla*. Ennakkotietoja tutkimuksesta. Työpoliittinen tutkimus nro 60. Työministeriö, Helsinki, 1993

Laari, Outi: "Oma kansa" ja "muuta väkeä" – Miten ulkomaalaiset sopivat Suomeen suomalaisten mielissä? Helsingin Yliopisto, sosiologian laitos, pro gradu -tutkielma, 1993

Miles, Robert: *Racism*. Routledge. London 1989

Pentikäinen, Juha ja Anttonen, Veikko: "Finland as a cultural area". Teoksessa *Cultural minorities in Finland*, toim. Juha Pentikäinen ja Veikko Anttonen, Suomen Unesco-toimikunnan julkaisu n:o 32, Helsinki, 1985, 1–6

Silverman, David: *Qualitative Methodology & Sociology*. Gower, Aldershot 1985

Tarasti, Eero: *Johdatusta semiotiikkaan*. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkipjärjestelmistä. Gaudeamus, Helsinki, 1990

Virtanen, Matti: "Mitä suomalaisuus on?" Teoksessa *Alho, Olli, Raunio, Aino ja Virtanen, Matti: Ihminen ja kulttuuri*. Vientikoulutussäätiö, n:o 72, Helsinki, 1988